

LAZĂR-LEON ASACHI ȘI FILOSOFIA CHINEZĂ

Abstract

Lazar-Leon Asachi and the Chinese philosophy

In this paper we determine that one of Lazar-Leon Asachi writings (1757-1825), "On the Philosophy of the Chinese", is a translation, and we identify the source of this translation.

Key words: Lazar-Leon Asachi, Chinese philosophy, translation, Levesque, Grzegorz Zacharyaszewicz

Activitatea cărturarului Lazăr-Leon Asachi (1757-1825) ne-a fost adusă la cunoștință de către Antonie Plămădeală, în lucrarea sa *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985. Printre textele rămase de la Asachi și editate de Plămădeală în volumul numit se găsește și un enigmatic text, „Pentru filosofia chinezilor”, despre care citim:

«Lazăr-Leon Asachi traduce ... fără să pună la urmă cuvântul „sfârșit”, cum face la celelalte traduceri, ceea ce arată că lucrul a fost întrerupt înainte de a fi terminat. Nu arată dacă e traducere sau lucrare originală. N-am putut identifica vreun original. Și acest fragment ... rămâne în sarcina cercetătorilor literari. [...]»

Ca și Epictet, *Pentru filosofia chinezilor* poate fi tot o traducere din rusește. În text există câteva cuvinte ca *procatohu* (înaintașul n.n.), *silave* (silabe), *slove* (cuvinte), *Orfeiu* (Orfeu), *Confuțius* (Confucius), *Evropa* (Europa) etc. E drept că nu sunt prea multe și că alternează cu unele grecisme (*epohi*, - și în forma rusească, *epoha* - *hronograf*, *piitis*), dar fiind în același caiet cu Epictet, e de presupus că a putut lua textul privitor la chinezi, ca și pe Epictet, dintr-o antologie filosofică rusă. Nu sunt excluse însă nici surprizele! (*op. cit.*, pp. 52-53).

Bănuielile lui Antonie Plămădeală pot fi parțial confirmate azi. Am identificat originalul traducerii asachiene (căci este o traducere) precum și intermediarul pe care Asachi l-a folosit.

* Lector universitar doctor, Universitatea Dunărea de Jos Galați.

Originalul

Sursa originală a traducerilor lui Asachi este o culegere franceză de scrieri morale antice: *Collection des moralistes anciens, dédiée au roi*. A Paris, chez Didot l'Aîné, Imprimeur du Clergé, en surv. Rue Pavée S. A. Et De Bure l'Aîné, Quai des Augustins, 1782-1794, 13 volume. Culegerea conține *Manualul* lui Epictet (vol.1), Cugetările lui Confucius (vol.2), cugetări morale de diverși autori chinezi (vol.3), scrieri de Seneca (vol.4), Isocrate (vol.5), Cicero (vol.6) etc.

COLLECTION
DES
MORALISTES ANCIENS,
DÉDIÉE AU ROI

A PARIS,
 Chez DIDOT l'Aîné, Imprimeur du Clergé,
 en surv. rue Pavée S. A.
 Et DE BURE l'Aîné, Quai des Augustins.
 M. DCC. LXXXIII.

DE LA PHILOSOPHIE
DES CHINOIS.

Tous les peuples connus de la terre, séparés les uns des autres par des montagnes inaccessibles, par la profondeur des fleuves, par l'abîme des mers; encore plus divisés par les opinions, par le culte religieux, par l'industrie, par les mœurs; mais réunis par un aveuglement commun, semblent être convenus entre eux d'accorder le plus haut degré de gloire à ceux qui leur ont fait éprouver le plus de maux. Des cendres, des ruines, des ossements blanchis,

În această culegere se găsesc ambele scrieri sus-numite. Traducerea lui Asachi este făcută în spiritul epocii, adică este o prelucrare conținând pasaje traduse *ad litteram*, pasaje parafrazate, precum și adăugiri ale traducătorului. De asemenea, există pasaje din textul original care nu au fost traduse. Pentru filosofia chinezilor corespunde unui fragment din prefața traducătorului francez al „cugetărilor morale” ale lui Confucius, un anume Levesque. Pentru a proba cele zise pun în oglindă câteva fragmente din original și fragmentele corespunzătoare din traducere:

Tous les peuples connus de la terre, séparés les uns des autres par des montagnes inaccessibles, par la profondeur des fleuves, par l'abîme des mers; encore plus divisés par les opinions, par le culte religieux, par l'industrie, par les mœurs; mais réunis par un aveuglement commun, semblent être convenus entre eux d'accorder le plus haut degré de gloire à ceux qui leur ont fait éprouver le plus de maux. Des cendres, des ruines, des ossements blanchis, l'horrible et vaste solitude, attestent à la postérité les hauts faits des conquérants, & leur assurent les éloges

Toate noroadele, câte pe rătunzimea pământului de noi sunt știute, unele de alte despărțite adecă de muntii cei neapropiet, de nestrfăbătute pârae, de mările cele prea adânce, și încă mai mult între sine împărechiete de feliurimea socotintelor, de deosebirea legilor, limbilor, obiceiurilor și iscusitelor mestesuguri, să pară că întru această de obște orbire s-au unit, ca pe acei omeni de la care mai multe rele au suferit să-i pue pe cea mai înaltă treaptă a laudelor și așa, cenușele de foc arselor orașe, rămășiturile de silnică putere

& la vénération des enfants dont ils ont égorgé les pères.

Dans cette folie universelle, les chinois seuls, conservant des idées justes & l'amour de leur bonheur, ont toujours préféré les hommes qui les éclairent à ceux qui les égorgent. Le non de Fo-hi peut-être moins harmonieux que ceux d'Hermès & d'Orphée ; mais il est aussi respectable. Ce sage Empereur, qui régnoit au moins deux mille cinq cents ans avant notre ère, sut préférer à toute autre espèce d'empire celui de la raison, & se fit le précepteur de ses peuples, qui l'appellent encore le père de la science. [...]

surpatelor cetăț, oasele încă de tot neputrezite prin sable omorâților omeni, acele late și spăimântătoare pustii, cari au rămas din locuri oarecând lăcuite de omeni; aceste zic sunt cele mai alese pomeniri al biruitoarelor de a căroră mari lucruri auzind și doslușind neamul cel viitor siguripsește lauda cu mare cinste la feciorii acestori de stremoși ucigași ca pentru mari faceri de bine.

In așa de obște minții omenestii amețală, numai singuri chineji[i], povățuindu-să de sănătoase socotințe în trebuințele sale, și de insuș iubirea adevăratei norociri fiind stăpâniți, prin legiuirea au întărit că mai bine este a face incuviințată laudă și cinste de mare pret la acei bărbați cari viază sufletelor lor cu folositoare învățături, decât la acei ce răpesc viața lor: numele Fohi poate că mai mică răsulare aduce urechii decât a lui Hermes și Orefeu (a). Dar ce să atinge de adevăr, nu este mai puțin vrednic de aceeași cinste precum și aceeași doi. Pentru că acest înțelept singur stăpânitor carele cu vro doo mii de ani au fost înainte lui Hs (b). El au știut să prețuiască mai mult minte decât oricare altă feliurime de chipuri a stăpâni pe omeni, și făcându-să norodului său învățător, au agonisit pentru sine până acum a fi numit tatăl învățăturilor, măcar că știința omenească în vreme aceea n-au fost

ajuns pînă la iscusința meșteșugului
srierii. [...]

*Yao & Choun tiennent le premier rang
parmi les anciens Sages. Confucius,
dont la mémoire & les écrits sont si
religieusement respectés, annonça qu'il
ne disoit rien de lui-même, & qu'il ne
faisait que renouveler la doctrine des
ces Princes. Il se faisoit gloire de n'être
que le héraut de l'antiquité. [...]*

*Iao și Hun între cei de mult al
chinejilor înțelept au locul cel întâiu.
Singer Confucius a căruie pomenirea
și învățăturile la tot norodul să află în
mare cinstirea, pentru ca să fie socotit
de adevărat vestitor învățăturilor ce
au luminat vechimea, întru auzul
tuturor, zicea că el de la sine nimica
nu spunea, numai înnoește învechitele
învățături pomeniților împărați. [...]*

*Ces deux sciences, auxquelles ils lièrent
celle de l'histoire, firent toujours l'objet
principal de leurs études. Ils n'avoient
aucune idée de ces subtilités
métaphysiques qui firent perdre aux
Grecs un temps précieux, & dont les
charmes fantastiques leur firent si
souvent méconnoître ceux de la vérité.*

*Aceste dar doo științe adecă stelelor și
moralului, cătră care au adaos încă
nevoință a ști istoriile întâmplărilor
vechimii, au fost finta cea dințai
tuturor învățăturilor de la China. Ei
nu știe măcar închipuirea acelor
metafizicești supfăetăși de a căroră
lucirea cea deșartă grecii fiind
amăgiți fără a lua aminte au pierdut
multă vreme de preț, adeseori
făcându-să orbi a nu vede cea mai
plăcută și mai trebuitoare lumina ade-
vărului.*

*Admirateurs réfléchis de l'ordre sublime
des choses créées, ils élevèrent leur
intelligence jusqu'au trône du Créateur.
Ils donnoient à l'Etre suprême le nom
de Khang-ti, qu'on interprète par
Dominateur suprême. Ils révéroient
aussi quelques puissances inférieures,
quelques êtres spirituels, ministres de la
Divinité : mais ils avoient le bon esprit
de ne point chercher à connoître, à
définir la nature du Dieu qui recevoit
leurs hommages. Leurs cœurs
adoroient, & leur esprit renonçoit à
comprendre.*

*Acei înțelepți luători aminte deplinei
rânduile lucrurilor celor făcute,
ridica minte sa pân la însuș scaunul
ziditoriului, și în limba sa au dat acei
pre înalte ființe nume Khang-ti, adecă
Domnul cel preainalt. Iar stăpânilor
celor mai de jos face oare care
cinstiri, precum ființelor celor fără
trup pre cari avea de dumnezești
slugi ce purta înalte dregătorii avînd
în a sa privighere orașele, părăele,
munții, pădurile, și celelalte: dar pre
lângă toate aceste avea încuviințată
prostie și de mare laudă că nu cuteza*

a-ș[i] face lingușiri prin care să cunoască desăvârșit pre acel Dumnezeu cărua aduce închinăciunea sau să facă împrejur scriere pentru firea lui, ce cu inima cinstindu-l nici de cum nu să ispitea a-l cuprinde cu minte.

Ils disoient aux Princes : Soyez bien convaincus que vos Sujets sont vos enfants. Ils disoient aux Sujets : Dans le Monarque, reconnoissez votre père ; embrassez vos concitoyens & l'humanité entière dans votre tendresse fraternelle.

Ei cătră stăpînitorii aceste cuvinte grăe: nu uitaț că supușii sînt fii voștri, și cătră supuși zicea: cunoașteț pe ai voștri părinți într-acești domni care vă stăpînesc iar în deobște propovedue tuturor zicând; iubiț pre împreună cetățenii voștri ba mai ales prea toată lumea lăcuitori și pre tot ce po[a]rță numea de om să iubiț cu dragoste frățească.

Intermediarul

Textul care i-a servit lui Asachi de intermediar, nu este o versiune rusă, cum presupunea Asachi, ci poloneză. Se știe, de altfel, că Asachi a petrecut mult timp în Galiția (în ultimul deceniu al secolului al xviii-lea) și că la întoarcere a trebuit să fie împământenit, fiind „polonizat temporar” (*ibid.*, 8). Acolo va fi cunoscut culegerea de scrieri ale moralistilor antici, traduse din franceză, a lui Grzegorz Zacharyaszewicz (1740-1814), prelat al bisericii metropolitane din Gniezno. Culegerea a fost publicată în cinci volume, sub titlul: *Krotki zbior starozytnych moralistow z Frankuskiego na Polski Język przelożony* (1784-1787), iar în tomul al doilea se găsește traducerea textelor lui Confucius.

KROTKI ZBIOR STAROZYTNYCH MORALISTOW

z Francuskiego na Polski
Język przełożony.

przez
X. G. Zacharyaszewicza J. K.
Kanonika M. Gnieźnieńskiego.

TOMIK II.
MYSLI
MORALNE
KONFUCYUSZA.

w ŁOWICZU
w Drukarni J. O. Xcia JMei PRYMASA
R. P. MDCCLXXXIV.

O FILOZOFII CHIŃSKIEJ.

Wszystkie iakie tylko na ziem-
skim okręgu są nam znajo-
me Narody, iedne od drugich prze-
dzielone, to nieprzeftępacini gó-
rami, to niezbrodzonenai rzeka-
mi, to bezdennemi morzami, a tym
więcey iefzcze między sobą roz-
strychnione, rozmaitością zdań,
różnością Religii, języków, prze-
myśłów, i obyczajów odmiennością,
zdaia się bydź między sobą połą-
czone tym ogólnym zaślepieniem;
że iednomyslnie iakoby spiknęły
się na to, aby na naywyższym
chwały stopniu, tych stawiały lu-
dzi, od których naywięcey ucier-
piały złego.

Popioły ogniem spłoniutych
miał, rozwaliny szturmem doby-
tych twierdz, kości niedopróchnia-
łe mieczem wytępiutych ludzi,
A prze-

Dovada că Asachi s-a servit de traducerea poloneză este că *Pentru filosofia chinezilor* are două note de subsol, numerotate cu (a) și (b), note care nu-i aparțin lui Levesque. Textul polonez are însă cele două note, numerotate la fel, însă mult mai extinse. Notele lui Asachi sunt, deci, prelucrări ale notelor lui Zacharyaszewicz, din care Asachi omite citatele în latină și, în genere, tot ceea ce ar fi putut sugera heterodoxia.

Din păcate pentru cultura română, *Pentru filosofia chinezilor* nu s-a dovedit o surpriză, în sensul că nu este o scriere originală. Singura „surpriză” este intermediarul polonez de care s-a servit Asachi. Alături de scrierile lui Iulian Ochorowicz, filosof pozitivist, traduse în românește la sfârșitul secolului al xix-lea (1885), traduceriile lui Asachi de la începutul aceluiași secol atestă faptul că influența occidentală timpurie asupra filosofiei românești s-a făcut și pe o filieră poloneză, nu doar pe filierele greacă, germană sau maghiară. Lucrul ar merita, poate, cercetat mai în profunzime.